Oksana Kilichenko – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Primary Education and Educational Innovations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine).*

Research interests: *a qualified primary school teacher training; organization of the pedagogical process in primary school.*

Оксана Кіліченко – *кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової освіти та освітніх інновацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна).*

Наукові інтереси: *підготовка кваліфікованого вчителя початкових класів; організація педагогічного процесу в початковій школі.*

ORCID: 0000-0001-5641-5481
E-mail: oksana.kilichenko@pnu.edu.ua

Larysa Nakonechna – *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Primary Education and Educational Innovations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine).*

Research interests: *current problems of functional grammar, dialectology, the formation of the primary schoolchildren's linguistic personality; pre-service teachers training for the professional work.*

Лариса Наконечна – *кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової освіти та освітніх інновацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна).*

Наукові інтереси: *актуальні проблеми функціональної граматики, діалектології, формування мовної особистості молодших школярів; підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності.*

ORCID: 0000-0003-0743-4576
E-mail: larysa.nakonechna@pnu.edu.ua

© Kilichenko O., Nakonechna L., 2024

DOI: 10.58407/NI.24.3-4.5

DEVELOPMENT OF THE HISTORICAL MEMORY AND NATIONAL IDENTITY IN THE APPLICANTS FOR PRIMARY EDUCATION AT THE UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

The purpose of the article *is to identify the effective ways of the historical memory formation and the national identity development in the applicants for primary education in the process of learning the Ukrainian language.*

Methodology. *To achieve the goal, the methods of analysis and synthesis, abstraction, and generalization were used, which made it possible to analyze the ways and main directions of the primary school pupils' historical memory and national identity formation at the Ukrainian language lessons.*

Scientific novelty*. The article considers the ways of the primary school pupils' historical memory and national identity formation at the Ukrainian language lessons.*

It is noted that the historical memory and national identity formation in the applicants for primary education is an important component of the system of national and patriotic education.

It is indicated that their formation must be carried out systematically and consistently, starting from kindergarten and at all levels of the educational process. Primary school is especially favorable for the effective pupils' patriotic feelings and historical memory formation, since the primary school age is a sensitive period for their development.

The article analyzes the essence of the concepts of «historical memory» and «national identity» in connection with other concepts of national and patriotic education, and considers their significance for society as a talisman of the nation and a factor in the national self-identification of a personality.

The authors examined in detail the ways of the primary school pupils' historical memory and national identity formation at the Ukrainian language lessons, and provided the recommendations on the content of the relevant didactic material and methodological implementation.

Conclusions. *It was found that the Ukrainian language lessons in primary school are the basis for the formation of patriotic feelings, historical memory, and national identity in the applicants for primary education, awakening a sense of pride for their motherland, a sense of deep connection between the pupils and the previous generations of their people, their cultural and historical achievements, and their belonging to great, strong, ancient people.*

Key words: *historical memory, national identity, patriotic education, primary school, Ukrainian language lesson.*

Мета статті: *визначити ефективні шляхи формування історичної пам'яті та розвитку національної ідентичності у здобувачів початкової освіти в процесі вивчення української мови.*

Методи дослідження. *Для досягнення поставленої мети були використані методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, що дозволило проаналізувати шляхи та основні напрями формування історичної пам'яті та національної ідентичності в учнів початкової школи на уроках української мови.*

Наукова новизна*. У статті розглянуто шляхи формування історичної пам'яті та національної ідентичності в учнів початкової школи на уроках української мови.*

Відзначено, що формування у здобувачів початкової школи історичної пам'яті та національної ідентичності є важливою складовою системи національно-патріотичного виховання.

Вказано, що їх формування необхідно здійснювати систематично та послідовно, починаючи з дитячого садка і на всіх ланках освітнього процесу. Початкова школа є особливо сприятливою для ефективного формування патріотичних почуттів учнів та історичної пам'яті зокрема, адже молодший шкільний вік є сенситивним періодом для їх розвитку.

У статті проаналізовано сутність понять «історична пам'ять», «національна ідентичність» у зв'язку з іншими поняттями національно-патріотичного виховання, розглянуто їх значення для суспільства як оберега нації і чинника національної самоідентифікації особистості.

Автори детально розглянули шляхи формування історичної пам'яті, національної ідентичності учнів початкових класів на уроках української мови, подали рекомендації щодо змістового наповнення відповідного дидактичного матеріалу та методичної реалізації.

***Висновки.** З'ясовано, що уроки української мови в початковій школі є основою для формування патріотичних почуттів, історичної пам'яті, національної ідентичності здобувачів початкової освіти, для пробудження почуття гордості за свою Батьківщину, відчуття глибинного зв'язку учнів з попередніми поколіннями свого народу, його культурними та історичними здобутками, своєї причетності до величного, сильного, давнього народу.*

***Ключові слова**: історична пам'ять, національна ідентичність, патріотичне виховання, початкова школа, урок української мови.*

Актуальність проблеми. У сучасному українському суспільстві під впливом трагічних подій російсько-української війни відбувається складний та активний процес державного і національного відродження, утвердження національної свідомості та самосвідомості. Важливою умовою реалізації і складовою цього процесу є розвиток історичної пам'яті у молодого покоління, зокрема здобувачів початкової освіти, усвідомлення ними своєї належності до давнього, сильного, мудрого народу.

Актуалізація питань патріотичного виховання молоді також зумовлена глобалізаційними процесами, євроінтеграцією українського суспільства. Активна фаза війни з російською федерацію спричинила нову, більш масову, хвилю виїзду українців за кордон і влиття їх у міжнародне співтовариство, в іншонаціональні середовища. Це сприяло загостренню проблеми збереження власного національного обличчя українців в умовах інтеграції у суспільство іншої держави. Отож у сучасних умовах, коли йде війна за долю України, глобалізаційні процеси підвищили вимоги до патріотичного виховання школярів, до розвитку у них історичної пам'яті та усвідомлення своєї національної ідентичності.

Відомо, що ключовим засобом національного самовизначення і самоідентифікації особистості є мова. Недарма метою росії як країни-агресора є створення такої «ідеології та доктрини, що б сприяли утворенню денаціоналізованої маси народу, позбавленої національної ідентичності» (Олексенко & Ситник, 2017, с. 17). Ми зауважуємо втілення цієї ідеології на тимчасово окупованих українських територіях, де ворог повністю заборонив українську мову, увівши на всіх рівнях, освітньому зокрема, свій «язик», позначивши таким чином загарбані території як свої, щоб з часом вихолостити мовну, культурну, історичну пам'ять жителів цих земель.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку історичної пам'яті молодого покоління приділяють увагу у своїх науково-педагогічних дослідженнях Г. Іванюк, Ю. Зерній, О. Квас, Л. Кірішко, М. Кірик, В. Мусієнко, М. Рябчук та ін. Найчастіше аналіз понять історична та національна ідентичність науково обґрунтовують науковці-історики, політологи. Зокрема, Ю. Зерній (2008) відзначала, що «Тісний взаємозв'язок між історичною пам'яттю та національною ідентичністю – це вже науково доведений факт» (с. 104). Однак зауважимо, що досить мало є досліджень, які б розглядали ефективні шляхи формування історичної пам'яті в здобувачів початкової школи, зокрема на уроках української мови.

Мета статті: визначити ефективні шляхи формування історичної пам'яті та розвитку національної ідентичності в здобувачів початкової освіти в процесі вивчення української мови.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були використані методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, що дозволило проаналізувати шляхи та основні напрями формування історичної пам'яті та національної ідентичності в учнів початкової школи на уроках української мови.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні перед школою стоїть завдання, від розв'язання якого залежить майбутнє України. Кого ми виховаємо, яке сприйняття сформуємо?

Як зазначає Г. Первий (2012), «Історія в кожному суспільстві створює певний інформаційний, культурний та ідеологічний фон, який ми називаємо історична пам'ять. Без цієї пам'яті суспільство нагадує дерево без коріння і навіть найбільші соціальні та політичні потрясіння, які претендують на створення своєї історичної пам'яті, врешті-

решт, знаходять своє місце в пам’яті людства» (с. 67).

Історична пам’ять та національна ідентичність є важливими складовими стратегії націокультурної політики держави, системи національно-патріотичного виховання дітей та молоді у закладах освіти різних рівнів.

У навчальному процесі, зокрема на уроках української мови, формування історичної пам’яті здійснюється через реалізацію соціокультурної змістової лінії.

Перш ніж розглянемо суть поняття «історична пам’ять» і шляхи її формування в учнів початкової школи, зупинимо свою увагу на тому, як у нормативних освітніх документах визначають суть суміжного, ширшого, більш звичного для освітньої сфери поняття «національно-патріотичне виховання». Отож «національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, усіх громадських організацій, сім’ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації» (*Концепція Національно-патріотичного Виховання*, 2022, с. 3). При цьому одним із виховних завдань національно-патріотичного виховання є «утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України» (*Концепція Національно-патріотичного Виховання*, 2022, с. 4). Саме тут натрапляємо на слова «історичне минуле», пов’язані з поняттям «історична пам’ять». Патріотизм сучасного покоління громадян формується також через усвідомлення ними патріотизму минулого, патріотизму попередніх поколінь, інакше кажучи, через пробудження цієї історичної пам’яті, відновлення відчуття зв’язку з дідами-прадідами.

У Концептуальних засадах державної політики пам'яті (2010) сказано, що «історична пам’ять є невід'ємною складовою національної ідентичності. Усвідомлення спільності історичної долі нарівні з мовою і культурними традиціями об’єднує індивідуумів, окремі соціальні групи у нації, наділяє її членів почуттям духовної спорідненості. Такі колективні уявлення про минуле є важливим соціокультурним феноменом колективної та індивідуальної самоідентифікації» (с. 1).

Дослідники феномену історичної пам’яті особливо наголошують на тому, що історична пам’ять – це чинник об’єднання суспільства і національної самоідентифікації.

На думку М. Козловець (2009), «історична пам’ять як невід’ємна складова ідентифікації особистості, соціальної групи, нації є не лише сумою знань, а постає потужним джерелом ретрансляції історичного досвіду» (с. 498).

Вона, зауважує Я. Калакура (2014), «є здатністю людей фіксувати, зберігати і відтворювати у своїй свідомості історичне минуле» і «є складним феноменом, який впливає на сприйняття ними сучасності і значною мірою обумовлює їхні дії» (с. 461).

За переконанням Л. Зашкільняка (2006-2007), «під історичною пам’яттю ми розуміємо здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Історична пам’ять – індивідуальна і колективна – є результатом взаємодії особистості і соціального середовища» (с. 855).

За словами Н. Яковенко (2005), «історична пам’ять – це фундамент національної ідентичності. Адже дякуючи спільному образові минулого, більш-менш однаковому для мільйонів Я, ми ототожнюємо себе з перемогами й поразками попередніх поколінь, з нашими спільними героями, зі священними для нації місцями пам’яті, з досягненнями нашої культури» (с. 1).

Погоджуючись із цими положеннями, вважаємо, що в сучасний період розвитку нашого суспільства, а саме в період війни із росією, необхідно порушувати питання про розвиток у школярів державної ідентичності. Адже громадянами України є люди різних національностей, тому актуальною є думка Ю. Зерній (2008) про те, що «історична пам’ять модерної нації не дорівнює етнічній» (с. 109).

Зазначимо, що національно-патріотичному вихованню властива випереджувальна роль. Саме початкова школа є сензитивним періодом його реалізації, періодом формування історичної пам’яті, яка дає можливість особистості усвідомити «свою роль як діючої особи історії, спрогнозовувати майбутнє, відчути себе нащадком великого українського народу та впевнено почуватися в глобалізованому світі. Аналізуючи минуле, ми краще розуміємо майбутнє. Це соціалізує людину, знайомить з культурними цінностями та додає оптимізму» (Готра, 2015, с. 152).

Цілком поділяємо погляд Л. Нагорної (2012) про те, що «історична пам’ять – не стільки масове знання про минуле, скільки

сприйняття минулого як спадщини, що стає інструментальною цінністю» (с. 311–312). Тому процес формування історичної пам’яті здобувачів початкової школи не повинен зводитися до формального ознайомлення учнів з минулим народу, його мета – формування ціннісних орієнтирів особистості, духовного, світоглядного розвитку, почуття патріотизму і любові до Батьківщини.

Вважаємо, що формування історичної пам’яті, як і освітній процес, має бути стимульованим і мотивованим, базуватися на тісній взаємодії вчителя й учня. При цьому процес «стимулювання розглядаємо як складну, комплексну, багатогранну систему методів, прийомів і засобів, які зумовлені соціальними цілями, психолого-педагогічною суттю навчання школярів, індивідуальними та віковими особливостями в їх особистісних якостях» (Kilichenko & Nakonechna, 2021, с. 118).

Важливим засобом формування історичної пам’яті особистості, зокрема здобувачів початкової освіти, є мова. До функцій мови належать не тільки комунікативна, але й акумулятивна (мова зберігає здобутки попередніх поколінь), ідентифікаційна (мова є засобом розрізнення народів), націєтворча / державотворча (мова – основна ознака нації і об’єднувальний чинник її громадян), виховна (мова є засобом виховання і переконування). Тому саме мова є генетичним кодом, найдавнішим оберегом, який протягом віків становить ядро самобутності нації.

Буремні події російсько-української війни це вкотре засвідчили: воїни-захисники, які раніше розмовляли російською, усвідомивши значення мови для збереження незалежності України і заради власної безпеки, переходять на українську. Одночасно засвідчуємо промахи і помилки у мовній освітній політиці і патріотичному вихованні в Україні. У багатьох учнів центральних, південних, східних регіонів України часто низький рівень знання української мови та володіння нею. Відповідно, не мовилося ні про розвиток історичної пам’яті, ні про формування національної ідентичності. Війна оголила чи не найнагальніші проблеми українського суспільства і вказала, у якому напрямку рухатися, що є першочерговим.

Перед учителями початкової школи стоїть завдання не тільки навчити учнів вільно послуговуватися українською мовою, дати їм певні мовні знання, розвинути мовленнєві вміння і навички, навчати культурі мовлення, але й захопити красою, багатством і милозвучністю української мови як рідної мови учнів або ж державної мови України.

Здобувачів початкової освіти необхідно ознайомлювати з фактами з історії мови, що засвідчують її віковічну давність, ключову роль у державотворенні і збереженні самобутності українського народу. Із цією метою учням 1-2 класів варто дохідливо розповідати про походження і давність української мови, про писемні та історичні пам’ятки, про давні звичаї і традиції українців.

Учням 3-4 класів доречно повідомляти про численні факти і причини заборони української мови, історію виникнення українського алфавіту, про «репресовані» у радянські часи літери, слова, граматичні форми (вилучення літери Ґ, кличного відмінка, низки власне українських слів), пояснювати значення української мови для збереження незалежності України як держави, про роль української мови як державної.

Однак поряд із навчанням літературній мові, вчитель повинен давати їм також поняття про народне, діалектне мовлення як таке, яке є первинним, історичним, самобутнім, теж певною мірою нормативним, джерелом літературної мови, мовленням їхніх дідів-прадідів і нерідко сучасного оточення. Таким чином учитель прищепить повагу до діалектного мовлення, розуміння в учнів його значення для мовного розвитку народу і відчуття необхідності його збереження.

У процесі формування культури мовлення доцільно збагачувати мовлення учнів власне українськими формами звертання і формулами мовленнєвого етикету, зацікавлювати їх походженням, виявляти зв’язок з народними звичаями і традиціями, звертати увагу учнів на ці форми під час опрацювання текстів для читання. З цією метою варто вводити методи ситуативного моделювання, рольові та ділові ігри.

Важливим засобом формування історичної пам’яті у здобувачів початкової освіти є використання на уроках фольклорних текстів малих і великих форм: скоромовок, потішок, прислів’їв і приказок, колискових, ігор, обрядових пісень, казок, балад тощо. Фольклорні тексти за своїм походженням є найдавнішими художньо-ігровими творами, тому, вводячи їх у дидактичний матеріал початкової школи, учителеві необхідно наголошувати на їх давності, на тому, що ці фольклорні форми «жили» багато століть тому, що у своєму дитинстві прабабусі й дідусі школярів теж читали ті самі казки, училися на тих самих прислів’ях і приказках, грали ті самі народні ігри, співали тих самих народних пісень. Інакше кажучи, зразки давньої народної творчості, попри свою художню й світоглядну цінність, мають однією зі своїх функцій зв’язок поколінь, формування історичної пам’яті українців. Можна також запропонувати здобувачам початкової освіти інформаційно-пошуковий проєкт із зби-

рання та систематизації малих фольклорних текстів.

У процесі вивчення правил вживання великої літери у власних назвах (міст, сіл, річок, морів, гір тощо) пропонуємо долучати матеріал із географії України, використовувати мапу країни. Така інтеграція сприяє, по-перше, кращому запам'ятовуванню мовного матеріалу, а по-друге, розширенню світогляду, знань про Батьківщину, про її природнє різноманіття. При цьому ще можна частково заглибитися в історичні моменти, як-от: запропонувати дітям розповісти про давні назви Дніпра і Дунаю, опрацювати художній текст-опис річки. З цією метою варто використовувати заочні подорожі, квести.

Дослідники історичної пам'яті стверджують, що кожна людина має власну історичну пам'ять, так само як і спільноти людей мають колективну (соціальну) історичну пам'ять, яка може бути національною, етнічною, расовою, гендерною, релігійною тощо. У зв'язку з тим, що людина може належати до різної соціальної групи, відтак бути носієм різних видів колективної пам'яті. Така пам'ять здатна об'єднувати, консолідувати спільноти, але водночас і розколювати суспільство (Городня, 2018, с. 28). Тому вкрай важливим, уважаємо, формування історичної пам'яті саме на тих прикладах національної історії, культури, які об'єднують сучасне покоління, роблять його сильним, гордим, укріплюють почуття патріотизму.

Україна охоплює велику територію, є багатонаціональною, із різною історичною долею її частин, історична пам'ять українців із різних регіонів і місцевостей також може суттєво відрізнятися. На це необхідно зважати вчителям, розробляючи систему роботи з формування історичної пам'яті своїх вихованців.

Як відомо, уявлення про минуле, про досягнення попередніх поколінь в особистості формується під впливом певних чинників. Беручи за основу дослідження Наталії Городньої (2018), виокремлюємо такі способи формування історичної пам'яті, які варто враховувати вчителям початкової школи у процесі формування історичної пам'яті учнів, зокрема на уроках української мови і літературного читання:

– досвід старших поколінь. Історична пам'ять народу формується завдяки тісному зв'язкові поколінь. Старші покоління передають нащадкам пам'ять про особистий досвід та інформацію, отриману від своїх попередників;

– розповіді друзів, знайомих, колег, яким довіряють;

– свідчення очевидців і сучасників подій, які не належать до близького кола;

– особистий досвід;

– книжки (наукова, науково-популярна і художня література), фільми (документальні і художні), мультфільми, засоби масової інформації, здебільшого Інтернет і телевізійні програми;

– пам'ятки історії, музеї, виставки;

– середовище – народження у певному місці і в певній родині, сімейне виховання. Історична доля малої Батьківщини;

– належність до певної соціальної групи;

– вплив школи (вчителів і підручників), університету (викладачів, підручників, наукових праць, історичних джерел і наукового середовища, що вчить критично й аналітично мислити);

– державна політика історичної пам'яті, зокрема і щодо патріотичного виховання дітей і молоді (с. 30).

Майже усі ці чинники стають такими, що формують історичну пам'ять особистості, лишень у тому випадку, якщо вони зачепили емоційну сферу сприйняття, вплинули на емоції, якщо сильно вразили, закарбувалися в пам'яті. «У пам'яті закарбовуються ті події, які справляють на людей велике враження, викликають у них сильні емоції, як позитивні (радість, гордість, повага, сміх тощо), так і негативні (жаль, обурення, біль, сум, розчарування, сльози тощо). Саме це дозволяє їм залишитися в пам'яті надовго, не лише за життя одного чи кількох поколінь, але й на століття» (Городня, 2018, с. 29–30).

Уважаємо, що усі ці чинники варто використовувати і враховувати у процесі формування історичної пам'яті у молодших школярів на уроках української мови. При цьому варто зазначити, що «зовнішні чинники виступають реальною спонукальною причиною діяльності лише за умови спеціальних стимулюючих зусиль педагога, які спрямовані на сприймання, осмислення учнями об'єктивних значень зовнішніх факторів, набуття ним особистісних смислів» (Kilichenko & Nakonechna, 2021, с. 117–118).

У початкових класах діти вже починають усвідомлювати себе членами певної «сім'ї»: власної родини, дитячого колективу, жителем свого населеного пункту, громадянином своєї держави. Тому у цей час важливо прищеплювати їм любов і повагу до малої Батьківщини, культури, традицій, наголошувати на відповідальності кожного громадянина за збереження і примноження природного, культурного, економічного багатства рідного краю.

Як відомо, для молодших школярів і дошкільнят авторитетом є старші родичі, а тому їхні зворушливі розповіді з власного життя закарбовуються в пам'яті дітей, формуючи багаж історичної пам'яті. Переконані, що вчитель початкової школи має цим скористатися для формування історичної пам'яті своїх вихованців на уроках

української мови і запропонувати їм низку завдань, проєктів, які б мали у своїй основі такі елементи:

– свідчення родичів про певні історичні події, їхнє сприйняття цих подій, переживання, пов'язані з цими подіями;

– розповіді про життєвий шлях чи певні життєві події тих членів родини, про патріотичні вчинки яких треба пам'ятати і розповідати іншим;

– розповіді родичів чи односельців про історію, традиції, звичаї і обряди населеного пункту, де проживають учні.

Водночас варто спонукати дітей долучати до цих розповідей світлини, документи, які мотивують їх дізнаватися більше і завжди пожвавлюють, увиразнюють проєкти. Важливо також привчати учнів до збереження цих документальних свідчень історії, записувати вручну чи на диктофон розповіді родичів для збереження їх у пам'яті нащадків.

Як засвідчують дослідники, «в історичній пам'яті навіть молодого покоління українців переважають негативні травматичні емоції, пов'язані з поразками, втратами, жертвами» (Городня, 2018, с. 32).

Необхідною, на нашу думку, є робота вчителя, спрямована на формування саме позитивної історичної пам'яті, щоб учні мали підстави гордитися досягненнями, перемогами, подвигами як усього свого народу, так і видатних співвітчизників. Важливо підкреслювати кращі риси національного характеру, досягнення українців у сфері національної культури, традицій, історії. Позитивна історична пам'ять сприяє формуванню у дітей відчуття власної причетності до героїчних, політичних, культурних здобутків власного народу, сприяє розвиткові в учнів віри у свої сили і можливості, спонукає їх до дії, удосконалення, нових звершень: «Нація з менталітетом жертви і другорядності не може бути успішною, на відміну від нації-борця, якій є чим пишатися» (Городня, 2018, с. 32–33).

З цього приводу у Концептуальних засадах державної політики пам'яті (2010) читаємо: «Потрібно позбутися комплексу жертовності і страждань української нації, акцентувати увагу не лише на її втратах, а на досягненнях і позитивних моментах вітчизняної історії. Процеси відновлення історичної правди не повинні зводитись до повної дегероїзації історичного минулого, що продукує комплекс національної меншовартості» (с. 1).

І справді, український учитель початкової школи має достатньо матеріалу, щоб сформувати у своїх учнів позитивний образ України, є немало прикладів героїчного минулого і сучасного України, починаючи від досягнень Київської Русі до подвигів Захисників України у російсько-українській війні. Водночас на уроках української мови успішним у плані патріотичного виховання є використання текстів про красу і неповторність природи і визначних місць України, про історичне минуле держави та її відомих людей (письменників, художників, спортсменів, артистів, історичних діячів і мужніх воїнів сучасності), про походження назв населених пунктів і частин рідного села/міста учнів.

Г. Іванюк та М. Чеснова (2016) ретельно описують педагогічні ситуації щодо патріотичного виховання учнів початкової школи. Уважаємо, що з їхніми детальними рекомендаціями необхідно ознайомитися вчителям початкової школи. Адже «головне завдання вчителя щодо виховання патріотизму – навчитись створювати і використовувати у шкільному житті ситуації, які б давали можливість учням реалізувати й розвивати свої знання та здібності, ціннісні орієнтації в практичній діяльності» (Іванюк & Чеснова, 2016, с. 445). Дослідниці розглядають ці ситуації з трьох позицій: 1) за ступенем наближення до реального життя; 2) за характером виникнення; 3) за характером виховного впливу. І серед них виокремлюють ситуації-імітації, спеціально заплановані ситуації, спонтанні ситуації, ситуації-експромт, рольову гру, ситуацію вибору, ситуацію, що потребує тривалого вольового зусилля (Іванюк & Чеснова, 2016, с. 442–444).

Організовуючи освітній процес у початковій школі із формування історичної пам'яті та розвитку національної ідентичності засобом мови, варто використовувати, окрім бесід, пояснень, інтерактивні, ігрові методи, метод проєктів, години спілкування та інші форми і методи. Наприклад, до Міжнародного дня рідної мови доцільно провести усний журнал, інтелектуальну гру «Найкращий знавець української мови», конкурси з виразного читання. Зазначимо, що з урахуванням вікових особливостей дітей дані форми можуть стати традиційними.

У процесі організації освітнього процесу в початковій школі необхідно дотримуватися традиційних принципів і принципів власне національно-патріотичного виховання (*Концепція Національно-патріотичного Виховання*, 2022). Основними з них, на нашу думку, є зв'язок освіти з життям, врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, дотримання принципів систематичності, послідовності й системності у процесі розвитку історичної пам'яті та формування національної ідентичності. У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) визначені такі принципи: національної спрямованості, принцип самоактивності й саморегуляції, принцип полікультурності, принцип культуровідповідності, принцип соціальної відповідності, принцип міжпоколінної наступності та «принцип історичної і соціальної пам'яті

спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності» (с. 5).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Беззаперечною вважаємо думку Олени Готри (2015) про те, що «історична пам'ять, особливо історична правда в умовах інформаційної війни, є основою просвітництва. Ми повинні всьому світу демонструвати свої історичні здобутки, це підвищить авторитет держави в світі. В умовах коли привласнюється наша історія, ми повинні відстоювати історичну пам'ять, боротися з комплексами меншовартості саме через цінності» (с. 152–153). Переконані, що процес розвитку історичної пам'яті та формування національної ідентичності необхідно здійснювати систематично, починаючи з дитячого садка, і на всіх ланках освітнього процесу. Учні початкових класів перебувають у тому віці, який є особливо сприятливим для ефективного формування патріотичних почуттів учнів, зокрема історичної пам'яті. Адже «молодший шкільний вік є сенситивним. Тому саме учень початкової школи (6–12 років) сприймає і засвоює сутнісні поняття, факти, явища як на емоційному, так і на інтелектуальному й дієвому рівнях» (Іванюк & Чеснова, 2016, с. 441).

Уроки української мови у початковій школі є основою для формування патріотичних почуттів, історичної пам'яті, розвитку національної ідентичності в учнів початкових класів, для пробудження відчуття глибинного зв'язку учнів з попередніми поколіннями свого народу, його культурними та історичними здобутками, розвинути почуття гордості за свою Батьківщину і своєї причетності до величного, сильного, давнього народу. Цей процес буде ефективним за умов усвідомленої патріотичної позиції самого вчителя початкових класів, вдало підібраного за змістом і віковими й інтелектуальними критеріями дидактичного матеріалу, створення сприятливого морально-психологічного клімату, використання різноманітних видів, форм і методів виховання і стимулювання, творчого, дитиноцентрового підходу до роботи з молодшими школярами, взаємодії з сім'єю учнів і громадськості.

Задля поліпшення організації патріотичного виховання молодших школярів вважаємо за необхідне продовжити дослідження щодо визначення системи розвитку історичної пам'яті та формування національної ідентичності в учнів початкової школи, зокрема щодо особливостей використання онлайн-ресурсів у цьому напрямку виховного процесу.

Список використаних джерел

Городня, Н. (2018). Чинники формування історичної пам'яті сучасної української молоді. *Історичні і політологічні дослідження. Спеціальний випуск: Трансформації історичної пам'яті,* 28–33. https://jhpr.donnu.edu.ua/issue/view/143

Готра, О. (2015). Історична пам'ять як чинник формування ідентичності. *Intermarum: історія, політика, культура, 2,* 143–155.

Зашкільняк, Л. (2006-2007). Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 15,* 855–862.

Зерній, Ю. (2008). Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент, 5,* 104–115.

Іванюк, Г. І., & Чеснова, М. Є. (2016). Педагогічні ситуації як засіб патріотичного виховання учнів початкової школи. *Молодий вчений, 11*(38), 441–445.

Калакура, Я. (2014). Пам'ять історична. В Т. В. Орлова (Ред.). *Історія в термінах і поняттях: Довідник*. ПП Сергійчук М. І.

Козловець, М. А. (2009). *Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації.* Видавництво ЖДУ ім. І. Франка.

Концептуальні засади державної політики пам'яті: Аналітична записка. (2010, Січень 21). Національний інститут стратегічних досліджень. https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna

Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України № 527. (2022). https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiia-natsionalno-patriotychnoho

Нагорна, Л. П. (2012). *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Олексенко, Р., & Ситник, Ю. (2017). Мовна ідентичність як засіб самовизначення та самоідентифікації в умовах посттоталітарного суспільства. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта, 1,* 16–23.

Первий, Г. Л. (2012). Історична пам'ять і патріотичне виховання. В *Матеріали регіональної наукової конференції викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів «Політичні, економічні та соціальні проблеми розвитку України: історичний досвід та сучасність в умовах глобалізації»* (с. 67–71). ДонНТУ. https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1513/5-Pervyj.pdf?sequence=1&is Allowed=y

Яковенко, Н. М. (2005). *Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України.* Майдан. https://maidan.org.ua/arch/hist/1204203602.html

Kilichenko, O., & Nakonechna, L. (2021). Stimulation of the primary school students' learning process. *Гірська школа Українських Карпат, 25,* 116–120. https://ktipe.pnu.edu.ua/index.php/msuc/article/view/5814/6084

References

Horodnia, N. (2018). Chynnyky formuvannia istorychnoi pamiati suchasnoi ukrainskoi molodi [Factors of the Modern Ukrainian Youth's Historical Memory Formation]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia. Spetsialnyi vypusk: Transformatsii istorychnoi pamiati,* 28–33. https://jhpr.donnu.edu.ua/issue/view/143 [in Ukrainian].

Hotra, O. (2015). Istorychna pamiat yak chynnyk formuvannia identychnosti [Historical Memory as an Identity Formation Factor]. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura, 2,* 143–155 [in Ukrainian].

Ivaniuk, H. I., & Chesnova, M. Ye. (2016). Pedahohichni sytuatsii yak zasib patriotychnoho vykhovannia uchniv pochatkovoi shkoly [Pedagogical Situations as a Means of Patriotic Education of Primary Schoolchildren]. *Molodyi vchenyi, 11*(38), 441–445 [in Ukrainian].

Kalakura, Ya. (2014). Pamiat istorychna. In T. V. Orlova (Red.). Istoriia v terminakh i poniattiakh: Dovidnyk [History in Terms and Concepts: Handbook]. PP Serhiichuk M. I. [in Ukrainian].

Kilichenko, O., & Nakonechna, L. (2021). Stimulation of the primary school students learning process. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat, 25,* 116–120. https://ktipe.pnu.edu.ua/index.php/msuc/article/view/5814/6084 [in English].

Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The Concept of National-patriotic Education in the Education System of Ukraine]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 527. (2022). https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiia-natsionalno-patriotychnoho [in Ukrainian].

Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky pamiati: Analitychna zapyska [Conceptual Foundations of State Memory Policy: Analytical Note]. *(2010, Sichen 21).* Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna [in Ukrainian].

Kozlovets, M. A. (2009). *Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii* [The Phenomenon of National Identity: the Challenges of Globalization]. Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

Nahorna, L. P. (2012). *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii* [Historical Memory: Theories, Discourses, Reflections]. IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Oleksenko, R., & Sytnyk, Yu. (2017). Movna identychnist yak zasib samovyznachennia ta samoidentyfikatsii v umovakh posttotalitarnoho suspilstva [Linguistic Identity as a Means of Self-determination and Self-identification in a Post-totalitarian Society]. *Ukrainian professional education = Ukrainska profesiina osvita, 1,* 16–23 [in Ukrainian].

Pervyi, H. L. (2012). Istorychna pamiat i patriotychne vykhovannia [Historical Memory and Patriotic Education]. In *Materialy rehionalnoi naukovoi konferentsii vykladachiv, aspirantiv ta studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv «Politychni, ekonomichni ta sotsialni problemy rozvytku Ukrainy: istorychnyi dosvid ta suchasnist v umovakh hlobalizatsii»* (s. 67–71). DonNTU. https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1513/5-Pervyj.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

Yakovenko, N. M. (2005). *Nova doba – novi pidruchnyky. Pro potrebu dyskusii nad pidruchnykamy z istorii Ukrainy* [New Era – New Textbooks. On the Need for a Discussion on Textbooks on the History of Ukraine]. Maidan. https://maidan.org.ua/arch/hist/1204203602.html [in Ukrainian].

Zashkilniak, L. (2006-2007). Istorychna pamiat ta istoriohrafiia yak doslidnytske pole dlia intelektualnoi istorii [Historical Memory and Historiography as a Research Field for Intellectual History]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 15,* 855–862 [in Ukrainian].

Zernii, Yu. (2008). Vzaiemozviazok istorychnoi pamiati ta natsionalnoi identychnosti [The Relationship between Historical Memory and National Identity]. *Politychnyi menedzhment, 5,* 104–115 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024